

Cilt : XII

31 Aralık 1962

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
Edebiyat Fakültesi

TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI
Dergisi

Neşir heyeti:

A. Caferoğlu, M. Kaplan
F. K. Timurtaş, Ö. F. Akün

İSTANBUL
Edebiyat Fakültesi Basımevi
1963

UYGURLARDA SEVAB TEVCİHİ ÂDETİ VE İSLÂMLIKTAKİ MEVLİD DUÂSİ

ŞİNASI TEKİN

Erzurum

Burkancılıkta (Budhizm) herhangi bir şekilde yapılan vakıf işinden ortaya çıkacak sevâbın bir kısmı umûmiyetle başka varlıklara tevcih edilir. Bu vakıf işi, ya dinî bir eseri yazmakla, yazdırmakla veya manastırlara maddî manevî yardımda bulunmak sûretiyle yapılır. Uygurcada 'sevâbın tevcihi' umûmiyetle dinî bir eserin yazdırılması ile ilgilidir. Eser bittikten sonra, eser ile hiç bir ilgisi olmayan 'son söz' kısmında 'sevab tevcihinin' formülü bulunur; fakat *Maytrisimit* adlı Uygurca dinî bir tiyatro eserinde bunu, eserin Hintçe ve Toharcasında bulunmayan ve Uygurlar tarafından bizzat kaleme alınmış olan 'son söz' kısmında görüyoruz.

Devrin siyasî ve kültürel eğilimleriyle yakından ilgisi olan bu 'sevab tevcihi' âdetinin menşe'ini tesbit etmeğe çalışmadan önce, *Ötüken* göçebe Türklerinde buna benzeyen bir âdete temas etmek istiyorum: Kök-türklerin bir inanışına göre öldürülen düşman, öldürenin öz malı, kölesi sayılır ve bu, öbür dünyada hizmetine girer, uşağı olur. Bunun temini için öldürülen düşman adına *balbal* (yazılışı: *blbl*) adı verilen kaba, işlenmemiş bir taş, öldürenin mezarına dikilir. Eski Türk kitabelerinde bununla ilgili olarak şöyle bir kayda rastlıyoruz: «Bilge kağan, Tarduşlar üzerine *şad* (yani: vâli) iken Kırgız hükümdarı *Barsbeg*'i, karşılıklı yaptıkları bir savaşta öldürür; sonra amcası *Kapağan*'ın yerine geçince, amcasına bir cenaze merasimi (= *yoğ*)¹ yaptırır

¹ Kelimeyi bazıları *yoğ* şeklinde okuyor ise de buna bir mâna vermek güçtür. *yoğ* herhalde **yo-* 'yok etmek, imhâ etmek' (krş. *yo-k*, *yo-d-*), 'mahvolmak', *yod-un* 'mahvolma, yok olma', *yod-un-* 'bitmek, bitirmek ile ilgili olmalıdır; çünkü cenaze merasiminde sayısız kurban kesilir ve bol yemek yenir. *yoğ* kelimesinin mânasını, merâsimin bu mühim unsuru ile birleştirir isek, 'yok etme' elden çıkarma, (ölünün rûhuna) 'ihsan' gibi bir mana çıkar.

ve öldürdüğü Bars beg'i *balbal* olarak diktirir; yani bunu, Kapagan'a, öbür dünyada hizmet etsin diye *hediye eder*. *Kuğ Sengün* adında birini de savaşta öldüren Bilge kağan, bunu da bir hastalık yüzünden ölen en büyük oğlu için *balbal* olarak diktirir. Bunlardan başka Bilge kağan, babası *İltirış* için *Baz* kağanı gene *balbal* olarak diktirir².

Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre, öldürülen düşmanın rûhu, öldüren kimsenin öz malı sayılır, o kadar ki bunu başkalarına dahi hediye edebilir. Türkler, Uygurların idaresinde Tarım bölgesindeki şehirlere yerleşip Burkancılığı kabul edince, bu 'sevab tevcihi' âdetini, *balbal* ile ilgili geleneğe çok benzediği için, kolayca benimsemişlerdir. Uygurların Doğu Türkistan'da, IX. yüzyılda hazır buldukları bu 'sevab tevcihi' âdetinin menşe'ini kesin olarak bilmiyoruz, fakat *Nyanatiloka*'nın³ verdiği bilgiye göre bu âdet (*patti-dāna* 'kazanılan şeyin hediye edilmesi'), Burkancılığın ilk devrelerine ait Sûtralarda pek ender olarak geçmekte, ancak son devirlerin tefsirlerinde buna geniş yer verilmektedir.

Orta Asya'da, Afganistan'da milâdın V. yüzyılına âit Saka metinlerinde böyle bir sevab tevcihine rastlıyoruz⁴. Ayrıca Turfan civârında ele geçirilen, VI. ve VII. yüzyıla âit Sanskrit yazmalarda aynı 'sevab tevcihini' buluyoruz⁵. *Nyanatiloka*'nın yukarıdaki ifadesinden anlaşıldığına göre, 'sevab tevcihi' âdeti, Hînayāna Burkancılığına yabancıdır. S. Konow'un ve bilhassa H. Lüders'in metinlerinin muhtevâsına bakılacak olursa, bunların, Mahâyāna Burkancılığına âit olduğu görülmür. Buna göre 'sevab tevcihi' âdeti Mahâyāna Burkancılığının bir özelliği olarak telâkki edilebilir; şöyle ki: Mahâyāna'daki Bodhisattva idealine göre, *Erme*'ye ulaşan bir varlık, '*Samsāra*'da⁶ çılgın gibi dolaşan' bütün canlılara karşı büyük bir açığa duygusu besler ve onları teker-teker kurtarmadan Nirvāna'ya girmez. Başka türlü ifade edecek olursak: Din yolunda başarı gösterenler bu başarılarını yalnız kendi-

² bk. *Der Islam*, 1949-50, s. 29 ve 37; *Ural-Altäische Jahrbücher*, c. 32, s. 68 ve A. v. Gabain *Das uig. Königreich von Chotscho 850-1250*, Berlin, 1961, s. 24 v.d.

³ *Buddhistisches Wörterbuch*, Konstanz 1953, s. 277 (*patti-dāna* altında).

⁴ S. Konow, *Indoskythische Beiträge*, SBAW 1916. 787 vd.; *Wardak-Vasen-Inschriften*, SBAW 1916, s. 808.

⁵ H. Lüders, *Weitere Beiträge zur Geschichte und Geographie von Ostturkestan*, SBAW 1930, s. 60 (bilhassa 20-21).

⁶ *Samsāra*, içinde bulunduğumuz, ızdırablarla dolu olan dünyanın adıdır; bu bazan, aslında sâkin olan bir denize benzetilir, üzerindeki 'var oluş' dalgaları, ihtiras ve bilgisizlik rüzgârı ile meydana gelmiştir.

lerine şaklamazlar, bundan başkalarının da yararlanmasını isterler. Aşağıda teferruatıyla göreceğimiz Burkan dinindeki sevab dağıtan vakıfçıları da, belli bir dereceye kadar Mahâyâna Burkancılığındaki Bodhisattvalara benzetebiliriz. Sevab dağıtan bu Uygur vakıfçıları her ne kadar Bodhisattva değil iseler de, her mümin gibi bu vakıfçılar da dâima bir Bodhisattva gibi olmayı isterler, yaşayışlarını ona göre düzenlerler. Bu isteğe, bu özenmeye metinlerde sık-sık rastlanır. Öyle ise, Bodhisattvaları taklid eden vakıfçılar, kazandıkları sevabı muhtelif canlılara tevcih etmek suretiyle onların *Samsâra*'dan kurtulmalarına yardım etmiş oluyorlar. Sevab tevcihinin bu menşe'i nazariyesine aykırı gibi görünen nokta ise, içinde sevab tevcihi ile ilgili kayıtlar bulunan Maytrisimit'in bir Mahâyâna eseri olmayıp Hınayâna eseri oluşudur. Fakat bu eser Hınayâna Burkancılığının son devirlerine âit olduğu gibi, bilhassa metnin Uygurcasının meydana getirildiği devir ve muhitte Mahâyâna hâkim bir durumda idi; hakikaten eserde sık-sık Mahâyâna unsurlarına rastlıyoruz.

*
**

Muhtelif Uygurca metinlerde 'sevab tevcihi' formüllerini gözden geçirecek olursak, bunun, ilgili metinlerin meydana getirildiği devrin siyasi eğilimleriyle izah edilebileceğini görüyoruz:

I. *Yitiken Sudur* adlı Uygurca bir parçada⁷ sevab tevcihi, hem başta, hem sonda olmak üzere iki yerde geçiyor:

a) ilkin kutlu bir tarih kaydediliyor: 'Kutlu koyun yılında, dördüncü ayın onbeşi, büyük oruç gününde' (48, 5-6),

b) vakıfçı veya vakıfçılar adlarını zikrediyorlar: 'biz erkek mümin *Terbi Inal* ve kadın mümin *Ögrünç Teñgrim*, saf bir gönül ile üç cevhere inanarak bu *Yitiken Sudur* (2 *sâtra*) cevherini saygıyla yazdırdık⁸ (48, 7-11),

c) sevâbın tevcihi: 'Bu sevab sâyesinde yukarıda gökteki tanrıların güçleri, kudretleri artsın; aşağıda, topraktaki sayısız (kötü) ruhların, yanlış din öğreticilerinin güçleri, kudretleri azalsın' (48, 11-15).

Gene aynı metnin sonunda:

d) belli bir tarihten sonra vakıfçı zikrediliyor: 'Ben, üç cevhere

⁷ G. R. Rachmati, *Türkische Turfan-Texte VII*, Berlin 1936 (1937), s. 48. vd.

⁸ Metindeki *biti-tyü* şekli, *bititü* yerine yanlış yazılmıştır. Herhalde *bititü* şeklini andırma (= analoji) yoluyla bu şekle girmiş olmalıdır (48, 10-11).

sağlam, durulmuş, imanlı bir gönülle bağlı kadın mümin *Sılığ Tigin'* (52, 116-118),

e) sevâbın tevcihi: 'Bu *Yitiken Sudur*-cevherini okuyup binlerce mumu hep yaktıktan sonra başkalarına taksim edilmiş olan bu sevab-sâyesinde :

1) seçilmiş, kutsal hükümdar ve beyin asâletinin; ve saygı görmüş, sevab ile techiz edilmiş *Ķoņg taykyu'*nün asâletinin;

2) 've *Ķoņg kyu* ile *Kuşala* ve *Siddhipāla* başta olmak üzere altın soylarıyla birlikte hepsinin, her zaman sevabları çoğalsın; tehlikesiz, uzun bir ömür sürsünler, bütün istekleri yerine gelsin ve her şeyi bilen Burkan'ın asâletini bulsunlar' (52, 120-123)⁹.

3) 've yine ben hastalıktan ızdırab çeken *Sılığ Tigin*, bu *Yitiken Sudur*'un faziletlerini dinlemekle hastalıktan kurtulayım ve hiç bir varlık şeklinde kadın olarak yeniden doğmayayım. Bu yüzden saygıyla ihsan ve istek diledim. Bu sevab ve iyi amel sâyesinde biz *Esen* ve *Sılığ Tigin*, sonunda Burkan asâletine ulaşalım ve nihayet kişi oğullarına Nirvāna'yı buldurayım'.

'Anam, babam, karılarım ve büyüklerim, (kendilerinden) en yüksek dini öğrendiğim üstadlarım (hepsi bu) ihtiyar dünyada yukarıda *Tuşita*'da, her biri kendi isteklerince doğsunlar' (52, 133-148).

II. *Ütret* adında bir kadın müminin yazdırdığı günah çıkarma kitabında¹⁰, *Tökülti* adındaki müstensihin kısa bir notundan sonra¹¹,

a) kutlu bir tarih zikrediliyor: 'kutlu bir ayda, arzû edilen günde,

⁹ Burada *suu* 'ordu' anlamında değil, 'haşmet, asâlet' demek olup Çince bir kelimedir: *dz'uv > tsu*; *koņg tay-kyu* 'dul kraliçe', *koņg kyu* ise yalnız 'kraliçe' demektir.

Kuşala ile *Siddhipāla*, Çine hâkim olan Moğol hanedânından iki kardeş olup biri *Ming tsung* (doğumu 1301 bk. *Geschichte d. Chin. Reiches* IV. c., s. 514, 20. str.) adıyla 1329'da, diğeri ise *Ying tsung* adıyla 1321'de tahta geçmiştir. Metinde geçen bu adlar, ikisinin de şehzâdelik devirlerine âittir: zikredilen hükümdar da babaları *Buyantu hağan* (= *Jên tsung*) olmalıdır (1212-1220). Bu bilgilere göre metnimizin baskı tarihi kolayca tahmin edilebilir (bahis konusu Uygurca metin matbûdur) — Ancak bunun için şu husûsu göz önünde bulundurmak gerekir: Bir hükümdarın şehzâdelik adı ne saltanatı sırasında, ne de öldükten sonra zikredilebilir (bk. *Ural-Altäische Jahrbücher*, 27, s. 202) Burkan-cihğin büyük bir koruyucusu olan *Ying tsung*, Burkan manastırları inşâ ettirmiş, çeşitli manastırlara vakıf yapmıştır (bk. *Geschichte d. Chin. Reiches*, c. IV, s. 514 vd.) *Yitiken Sudur*'u yazdıran Uygur vakıfçının, sevabı niçin *Ying tsung*'a tevcih ettiğini, hükümdârın bu tutumu izah edebilir,

¹⁰ F. W. K. Müller, *Uigurica II*, s. 76. vd.

¹¹ 'Ben, *Tökülti*'ye günah olmasın!', aş. bk.

seçilmiş bir zamanda, kutlu saatta, kutlu koyun yılının üçüncü ayının 23. gününde' (80, 60), sonra :

b) vakıfçının adı, günah kitabını yazdırmasının sebebi açıkça kaydediliyor: 'ben, üç cevhere sağlam, durulmuş, imanlı bir gönül ile bağlı kadın mümin *Ütret*, Burkanları hatırlayıp düşünerek bu vücudumuzun geçici, kazanılmış bir malın ise¹² kalıcı olduğunu bildim ve anladım; ancak bozulmayan maldan (yani) sevabdan, iyi amelden başka bir şey yoktur diyerek bu 'bütün kötü amelleri temizleyici' af kitabını saygıyla yazdırdım' (80, 61-63). Formülün devâmında :

c) sevâbın tevcihi sıralanıyor: 'Bu sevâbın birinci kısmını *önğ ülüg*) saygıyla (şunlara) tevcih ediyorum :

1) 'Yukarıda gökteki, aşağıda kara topraktaki dişi ve erkek, din ile beslenen iyi ruhlara, tanrılara',

2) Yakın olanlardan: Hükümdar *Taykan*, kraliçe *Kümse*, hükümdar *Mışan*, *Çayşi-van beg* ve diğer ilâhî (şahsiyetlere)¹³; bu sevâb sâyesinde ilâhî güçleri, kudretleri, maiyetleri artsın, çoğalsın; içeride dini akideyi, dışarıda devleti, ülkeyi korusunlar, elde tutsunlar!, (80,63-67).

Sevab gene yaşıyan kimselere tevcih ediliyor :

3) Yine bu sevâbı, iyi ameli (şunlara) tevcih ediyorum: *Çituñg Seli'*ye, *Ayıtmiş'a*, *Tağay Toñga Sañgun'a*; bu sevab sâyesinde şimdiki hayatlarında sıhhatli olup sonunda *samsâra* ıztırablarından kurtulsunlar;¹⁴ (80,67-68). Sevab bu defa ölmüş olan kimselere tevcih ediliyor :

4) Bundan sonra bu sevâbı, iyi ameli (şunlara) tevcih ediyorum: ölmüş ve 'arâ âleme'¹⁵ varmış olan *Konım-Du Vapşi* beyin asâletine, *İl Onğurt Karçuki'ya*, *Qatlug Üzük'e*, babam *Bay Epe Çañğşı'ya*, anam *Küset'e*; bu sevab, iyi amel sâyesinde, insanlar âleminde yeniden doğa-

¹² *ed tavar* 'mal-mülk'ten burada kastedilen şey, 'manevî olan mal' yani bu metnin yazdırılmasından hâsil olan sevaptır. Bunu takib eden cümlede *Ed-tavar*'ın eş anlam-lısı olarak *buyan edgü kılınç* 'sevap iyi amel' deyiminin kullanılması bunu açıklıyor.

¹³ *Ütret*'in çağdaşı olduğu anlaşılan bu kimseler, adlarından ve unvanlarından anlaşıldığına göre Çin sarayına mensubdurlar. A. v. Gabain, *Taykan*'ı Liao hânedânından hükümdar *Apaoki* (unvânı: *T'ay-tsu*) olarak tesbit etmiştir. *Apaoki* 924/25 yılında *Biş-balık*'i fethetmiş ve bu suretle Hoçu Uygurlarını Çin'e tâbi kılmıştır. Bu tarihî hakikat, *Ütret*'in, kazandığı sevabı neden bir Uygur beyine değil de bir Çin hükümdârına tevcih etmiş olduğunu açıkça ortaya koyuyor. Diğer şahsiyetler de, adı geçen Çin hânedânı mensublarıdır. bk. *Ural-Altaysche Jahrbücher*, c. 32, s. 198.

¹⁴ Bu yaşayan kimseler herhalde *Ütret*'in yakınları olmalıdır. İctimaî mevkileri hakkında hiç bir bilğimiz yoktur.

¹⁵ *aradın ajan* = skr. *antarâbhava* 'ara varlık şekli'; bir canlı öldükten sonra burada, yeniden doğuncaya kadar bekler.

çakları sırada, kötü amellerle karşılaşip uygunsuz yerlerde¹⁶ doğmaları mukadder ise, oralardan kurtulup yukarıda tanrılar diyarında, Burkanlar ülkesinde¹⁷ doğsunlar! İyi, iyi, iyi, iyi,¹⁸ (81, 69-72).

III. *Ķutluĝ* adında bir kadın mümin, yazdırdığı günah çıkarma kitabında¹⁹ oĝlu ve kızını da zikrederek kendisini takdim ediyor :

a) 'Üç cevhere sağlam bir şekilde inanmış ve (bunu) *Cintāmani* cevheri²⁰ (gibi) gönlünde tutmuş, süzölmüş gönüllü olan (ben) kadın mümin *Ķutluĝ*, kızım *Ķudat*, oĝlum *Turmuş* (ile) şöyle düşündüm' (88, 75-77).

Günah çıkarma kitabını yazdırmasının sebebi :

b) 'Vaktiyle doğmuş olan güneş şimdi yükseldi. Kısa bir zaman için doğmuş olan vücûdumuz, şimdi yılmız, yaşımız yetti (Yâni: 'ihtiyarladık'). Bu geçici vücûdumu terkedince yine ne zaman bunun gibi mükemmel insân vücûdunu bulabileceğim? Şimdi: Yukarıda tanrılar diyârında, aşağıda insanlar âleminde yeniden doğabilmeyi sağlayacak bir sevab, bir iyi amel alalım diye bir gün *Tsunsing-ki*, bir gün herkese kendini fedâ eden *Ķuanşi im Pusar* kitabını,²¹ bir gün *Ķşanti*'yi (= 'Af') saygıyla yazdırdım' (88, 77-79; 89, 80-84).

c) Sevâbın tevcihi :

1) 'Bu sevâbın, iyi amelin birinci kısmı (= *öng ülüş*)²², bütün üç yüz altmış tanrıya (tevcih edilmiş) olsun!

¹⁶ Yani: 'istenmeyen, kötü varlık şekillerinde: Cehennemlikler, hayvanlar ve aĝ ruhlar âlemi'.

¹⁷ Bodhisattvaların onuncu ve son mertebesidir. Canlı varlık bu mertebede bir Burkan olur. Fakat burada herhangi bir Burkan'ın zuhur ettiği âlem, yani Burkan'ın faaliyet sahası da kastedilmiş olabilir.

¹⁸ Yapılan dinî bir iş beĝenilince 'tasdik ve takdir' anlamında böyle söylenir: *sādhu sādhu iki sādhu bir edgü!*

Bu metinde geçen bazı şahıs adları, üzerinde durulmaĝa değer: *Konım-Du Vapş* herhalde yüksek tabakaya mensub bir kimse olmalıdır. *Konım* (Z *kon-) Türkçe ile açıklanabilir, *Du* belli değildir. *Vapş* Çince olmalıdır: *Zfa-ş* 'din üstâdı' (bk. *Alttürkische Grammatik*). Diğerlerinin içtimaî mevkileri belli değildir. Anasının adı *Küset*, herhalde *küse-* 'istemek, arz etmek' ile ilgilidir; bunu bugünkü Türkçedeki kız adı olau *Arzû* veya *Dilek* ile karşılaştırabiliriz. Bu benzerlik tesadüf müdür, yoksa *Küset*'in tercümesi midir?

¹⁹ *Uigurica* II, s. 84. vd.

²⁰ *cintāmani* değerli bir taş olup, ona sâhib olanın bütün istekleri yerine gelir.

²¹ Ş. Tekin, *Uygurca Metinler I*, Erzurum, 1960, s. 57. Bu eserin dört ayrı nüshası vardır; berhalde *Ķutluĝ*'un yazdırdığı bunlardan biri olmalıdır.

²² Bu kelime diĝer metinlerde hep *ülüg* şeklindedir, buradaki doğru mu?

2) Ve yine sevab ve iyi amel (sâyesinde) ölmüş olan beyim yedi Burkan'ın ülkesinde yeniden doğsun!' (89, 84-87)

IV. Bir başka günah çıkarma kitabının²³ sonunda şöyle bir kayıt vardır: 'Bu sevab şehzâde *Tengriġen Kutluġ Bars*'a ulaşsın!'

V. Bir ağaç kazık üzerine yazılmış olan Uygurca bir metinde²⁴ ilkin doğrudan doğruya başkalarına tevcih edilen bir sevabdan bahsedilmiyor, vakıfçılar sevâbı doğrudan doğruya kendilerine ayırıyorlar: 'Bu sevâb sâyesinde Maytrı Burkan ile buluşalım' Maytrı Burkan'dan Burkan asâleti için ihsan alalım; bu ihsan sâyesinde uzun bir zaman altı fazileti tamamlayıp sonunda Burkan'ın (zuhur ettiği) âlemde yeniden doğalım!'

Bundan sonra bir çok şahıs, ünvanlarıyla birlikte zikrediliyor ve sonunda şöyle deniyor: Bunların hepsi Burkan asâletini bulsun! (9.s. vd.)

VI. Maytrisimit'in adı geçen 'ön söz'ünde sevab tevcihi ile ilgili kısa bir-iki kayda rastlıyoruz:²⁵

a) 'Bu din kitabının yazdırılmasından hasıl olacak sevâbın, iyi amelin bir kısmını (= *buyan edġü kılinc ülüši*) halen yaşayan ve saadet ilâhesi gibi (olan) anamız *Kün Silig* hanıma bağışlarız. Yüz yıla yakın uzun ömrü boyunca, büyük saadetlerle (vücûdu) hastaliksız, (hayatı) tehlikesiz ve sevinçlerle, dünyevî saadetlerle her zaman neş'eli ve bahtiyar olsun! (1,38-46)

b) 'Bundan hâsıl olan sevâbın, iyi amelin birinci kısmını (= *önġ ülüġ*),

1) Tanrı Burkan'ın hayatını, bedeli karşılığında satın alan ve din cevherinin koruyucusu olan *Ezrua*, *Hormuzta*, *Višnu* ve *Mahešvara* adlı dört büyük hükümdâra bağışlıyorum;

2) bütün din koruyucusu iyi ruhlar ile ilâhlara, hepsine tamâmiyle birinci kısım (= *önġ ülüġ*) bağışlanmış olsun! Sevab sâyesinde ilâhî saadetleri, kudretleri ve parlaklıkları artsın! İlâhî gözlerini beriye çevirip şehirleri, Burkan šeriatını bütün tehlikelerden her zaman korusunlar;

3) ve yine bu sevab, iyi amel, šimdi šu anda sevgili ağabeyimiz

²³ W. Bang, A. v. Gabain, *Türkische Turfantexte IV B*, 69. not, bu kayıt yalnız L nüshasının sonunda mevcuttur!

²⁴ F. W. K. Müller, *Zwei Pfahlschriften aus den Turfanfunden*, ABAW 1915, s. 9. vd.

²⁵ Bundan önce vakıfçılar adlarını ve eseri yazdırmalarının sebebini açıklıyorlar, bk. A. v. Gabain, *Maitrisimit...* Tıpkı basım, 1957. 1. levha.

Kutbulmuş Oğul Inanç'a... Teñgribirmiş Oğul Inanç'a... ablamız: *Yıpar'a* herkese (bağışlamış) olsun! Bu sevab sayesinde, hâlen sağ olan vücutları tehlikesiz (olsun), uzun ve büyük saadetlerle' (metnin devamı yok!).

VII. *Altun Yaruk'un* 1687'de *Kan-su'da* yeniden bastırılan nüshasının sonuna 'Sevab tevcihi' (= *buyan evirmek*) adını taşıyan manzum bir parça eklenmiştir.²⁶ Bu parçayı da *Altun Yaruk'u* yazan râhibler yazmıştır (bk. 686. s).

Parçanın birinci kısmında, Burkancılıktaki maddî ve manevî unsurlar sayılmakta ve bunlara saygı gösterilmektedir:

a) üç etüz'e saygı²⁷

b) *Altun Yaruk* sayesinde bütün canlı varlıklar kurtulsun.

c) Bütün Burkanlara, Bodhisattvalara ve muhtelif velîlere saygı (680,9'a kadar)

d) Burka'nın vasıfları (680, 10-682, 12)

e) Burkan'ın *Altun Yaruk'u* anlatması (682, 13-683, 16)

Vakıfçılar, *Altun Yaruk'u* yazdırmalarının nedenini açıklıyorlar ve adlarını zikrettikten sonra *Altun Yaruk'un* yazdırılmasından hâsıl olacak sevâbı tevcih ediyorlar: (683, 17-684, 3)

1) 'Ölmüş olan babam râhib *Udaka'yı* düşünüp 'babamı kurtarsın' diye gayret ettik ve gücümüz yettiğince bu kitabı yazdırdık. Büyük zevk

²⁶ Radloff-Malov, *Suvarnaprabhâsa*, Bibl. Buddhica 17, St. Petersburg 1913, XV+723 s.; *buyan evirmek*: s. 678-686.

Altun Yaruk'un, tercüme edildiği devirlere âit eski bir yazmasına eklenen bir önsözde sevab tevcihi formülü ile ilgili bazı kayıtlar var ise de parçanın eksikliği yüzünden sevâbın kimlere ve ne şekilde tevcih edildiğini öğrenemiyoruz. (T III M 56, 9). Fakat bu nüshayı yazdıran iki kişiden biri kadın mümin *Ütret* (*upasanç ütret tengrim*), *Uigurica* II, 76'daki günah çıkarma kitabının sahibi *Ütret* ile aynıdır, çünkü yukarıda zikredilen *A. Yaruk'un* eski nüshasının yazısı ile günah çıkarma kitabının yazısı aynı elden çıkmıştır. Sonra: *A. Yaruk'un* müstensihî kendisine *dutagun*, yani skr. *Dhutaguna* 'günahlardan sıyrılmış' adını veriyor. Yazılarının aynı oluşu dolayısıyla günah çıkarma kitabının (bk. U. III, 79, 59) *Tökülti* adındaki müstensihini, bununla bir tutabiliriz. *A. Yaruk'un* adı geçen nüshasında Hoçu beyinin ad ve unvanlarından yalnız *Alp Kutluğ* okunmaktadır. Hoçu'da hüküm süren Uygur hükümdarlarından yalnız birinin böyle bir ünvanı vardır: *kün ay tengride kıt bulmuş uluğ kıt ornanmış alpin erdemin il tutmuş ALP arslan KUTLUĞ kül bilge tengri kan*. Saltanat yıllarından yalnız 947 tarihi biliniyor. (bk. J. R. Hamilton, *Les Ouïghours*, Paris 1955. s. 142 vd.). Buna göre *A. Yaruk'un* bu nüshası 947 tarihinde büyük bir ihtimâlle mevcut olmuştur. Tabii bu tarih, eserin tercüme edildiği tarih demek değildir. Buna göre *Ütret'in* günah çıkarma kitabı da aynı tarihlerde meydana getirilmiş olabilir.

²⁷ üç etüz, Burkancılıkta Burkan'a atfedilen üç vücuttur. *Altun Yaruk'un* üçüncü bölümü bu konuya ayrılmıştır (bk. s. 36-92.).

(diyarı) *Sukhavati*'de doğsunlar! Canlı varlıklara, umduklarınca fayda sağlasın diye, dipsiz, temelsiz (yani: derin) ve en iyi tefsirleri içinde toplıyan kitapların şâhını, *Altun Yarık*'u tamamiyle yazdırdı²⁸ (684, 4-10)

2) 'Gökteki Ezrua ve Hormuzta tanrıların,... (?) dört büyük hükümdârın, güneşin; ayın, yıldız ve gezegenlerin güçleri ve kudretleri artıp temiz dinî ve akîdeyi korusunlar. Aşağıda kara toprağa dayanan ejder hükümdarlarının, ondan sonra erkek ve dişi iyi ruhların din güçleri artıp bu temiz ülkeyi daima korusunlar' (684, 15-22)

Çeşitli yer adları zikredildikten sonra buralarda:

3) 'Kudretli hükümdar *K'ang-hi*'nin adı parıldasın. Eksilmeden devleti, yeri on bin yıl sürsün. Devleti ve milleti zahmetsizce mes'ut olsun' (685, 11-13).

4) Bu sevâbı tevcih ederiz: *Kü Hua* manastırına, geçmişteki gibi mükemmel olup parlak olması için; devletinin, ülkesinin dinî geleneklere bağlı kalması için; gönülden sevinip sevab ve iyi (şeylere) cehdetmesi için; (685, 14-17)

5) Yazdırılmış olan bu *Altun Yarık* din cevherinin şefaati sâyesinde eskiden ölmüş olan anam ve babam *Sukhavati*'de yeniden doğsun. Sadaka sâhibi (yani: vakıfçı) *Ratna Vâjra* ile *Ikyanğ Isman Tarım* ve hep (imiz) Burkanlar ülkesinde doğalım' (685, 18-24). Bundan sonra, 'sevabın tevcihi' parçasını yazanlar zikrediliyor. Bu kaydın arkasından vakıfçıların adı tekrar zikrediliyor ve akrabalarının adları sıralandıktan sonra:

6) 'Ve diğerlerinin, yıllar ve aylardır (süren) kavgaları durulsun, son bulsun' (686, 11) deniyor.

VIII. Peder Mani için bir ilâhîde de sevab tevcihinden bahsediliyor. Fakat metin kopuk olduğu için kesin bir hüküm vermek güçtür²⁹. Bu da gösteriyor ki sevab tevcihi yalnız Burkancılara âit bir gelenek hâlinindedir. Fakat bu âdetin hangi dinde aslı olduğu meselesine henüz dokunulmamıştır.

Gözden geçirdiğimiz sekiz Uygurca metinde sevab tevcihi formülü şu şekilde tasnif edilebilir:

²⁸ Vakıfçılar, *A. Yarık'a* vasıflar vererek hep bunu yazdırdıklarını tekrar tekrar zikrediyorlar.

²⁹ A. v. Gabain, *Türkische Turfantexte IX*, 1958, s. 55. ve 88 vd.

1. Kutlu bir tarih (yalnız iki metinde)
2. Vakıfçının veya vakıfçıların adı (bütün metinlerde)
3. Sevâbın tevcihi :

Yalnız üç yerde sevâbın birinci, yani en iyi kısmından bahsediliyor (*öng ülüg*). Bunlardan *Ütret* sevâbın en iyi kısmını :

a) yerdeki ve gökteki iyi ruhlara; tanrılara,

b) *Liao*-hükümdarı *Apaoki*, ye karısına ve diğer yüksek tabakadan bazı şahıslara, tevcih ediyor, 'bu sevab sâyesinde ilâhî güçleri art-sın, içeride dini, dışarıda ülkeyi korusunlar!'

Aynı şekilde *Qutluğ* da sevâbın bu en iyi kısmını :

a) 360 tanrıya,

b) beyine,

tevcih ediyor ; bu bey herhalde devrindeki Hoçu beyi olacaktır : 'bu sevab sâyesinde 7 Burkanın ülkesinde yeniden doğsun !'

Maytrısimit'te de sevâbın en iyi kısmı :

a) velilere ve insan üstü varlıklara,

b) Vakıfçının ağabeyine ve ablasına, tevcih ediliyor.

Bunların dışında sevâbın en iyi kısmından bahsedilmeksizin, yalnız üç metinde (*Yitiken Sudur* TT IV ve *Buyan evirmek*'te) sevab, ya ilkin veya tanrılar ve iyi ruhlardan sonra bir hükümdâra ve maiyetine tevcih ediliyor: Birinci metinde Moğol hânedâmına, ikinci metinde şeh-zâde *Tengriken Qutluğ Bars*'a, üçüncü metinde ise Çin hükümdârı *K'ang-hi*'ye!

Bundan sonra bütün vakıfçılar sevâbi :

a) kendilerine,

b) ölmüş veya hâlen sağ olan analarına, babalarına, akrabalarına,

c) çeşitli içtimâî tabakalara mensub ölmüş veya hâlen sağ olan kimselere,

d) Tanrılara, iyi ruhlara, yıldızlara, aya, güneşe,

e) Burkan manastırlarına,

f) beş varlık şeklindeki canlılara, *Samsāra*'dan kurtulmaları için tevcih ediyorlar⁸⁰.

Ancak, bu sıra her metinde aynı değildir. Burada dikkati çeken bir husus da, hükümdar ve âilesinin birinci sırada pek ender olarak zikredilmiş olmalarıdır⁸¹. Türkçe metinlerde durum böyle olduğu halde, yabancı dillerdeki sevab tevcihi formüllerinde unsurların sırası çok değişiktir. İlk göze çarpan fark, Türkçe metinlerde umûmiyetle vakıfçının kendisi birinci şahısta konuştuğu ve sevâbı bizzat kendisi dağıttığı halde, yabancı metinlerde vakıfçı çoğu zaman hiç konuşmaz, ondan başkası bahseder. H. Lüders'in Sanskrit metninde sevab tevcihi formülü aynen şöyledir (*Weitere Beiträge* ... s. 20. vd.): 'Bu vakıf dolayısıyla adı geçen vakıfçının ömrü uzun olsun' gücü, hâkimiyeti, maiyeti ve şöhreti artsın [burada vakıfçı hükümdârın kendisidir]. Gene bu vakıf dolayısıyla tanrıların ve diğer insan üstü varlıkların güçleri artsın. Bu vakfın sevâbı sâyesinde ölmüş olan vakıfçı *Suvarinapuṣpa*'nın yeniden doğumu fevkalâde olsun. Aynı şekilde bu sevab, *Kuci* (= Kuca) devletini koruyan tanrılara tevcih edilmiş olsun' v. b.

S. Konow'un Saka metinlerinde bu formül (bk. *Indoskythische Beiträge*, s. 787. vd.) :

1. Tarih, 2. Vakıfçılar, 3. Vakıf ve 4. Sevab tevcihi şeklinde sıralanmıştır.

Nisbeten son devirlere âit Moğolca metinlerde sevab dâima: İlkin hükümdâra, kraliçeye ve sülâlesine, sonra cınlere, şeytanlara ve kötü yaratıklara (doğru yola girmeleri için) tevcih ediliyor⁸². Aşağı-yukarı aynı şekilde bir sevab tevcihine, *Bodhicaryāvatāra-Sūtra*'nın XIV. yüzyıl başında yapılan Moğolca tercümesinde rastlıyoruz⁸³.

*
* *

Yukarıda teferruatiyle gördüğümüz ve Kök-türklerin *balbalı* ile

⁸⁰ Burada 'beş varlık şeklindeki canlılar'ın zikredilmesi dikkate değer. (tanrılar, insanlar, cehennemlikler, hayvanlar, aç ruhlar). Bu sûretle tanrılar ve hükümdarlar da dâhil olmak üzere düşünülebilen bütün varlıklar hatırlanıyor ve hepsine sevab tevcih ediliyor (bk. meselâ *A. Yaruk* 524, 20-23: 'yine kendi vücudu ve beş varlık şeklindeki canlılar için ihsan dileyip sevab tevcih etsin').

⁸¹ *Yiteken Sudur*'da ve TT IV'te.

⁸² W. Heissig, *Die mongolische Steininschrift von Olon Süme*, Central Asiatic Journal, 1955, 268-283, 277.

⁸³ E. Haenisch, *Mongolica der Berliner Turfan Sammlung I, Ein buddhistiŝhes Druckfragment vom Jahre 1312*, Berlin 1954. s. 16.

benzerliği olan Uygurca eserlerdeki sevab tevcihi âdetini bir de İslâm muhitinde buluyoruz. İslâm dininin esâsında mevcut olmayan Mevlid duâlarında aynen şöyle denilmektedir³⁴ :

«... (bu mevlidin okınmasından) hâsıl olan sevab mükâfatı, ... Hz. Muhammed'in (burada Peygamberlerin sıfatları sıralanmıştır) *ravza-i mubârekelerine tarafımızdan fakîrâne ve âcizâne hediye eyledik; Rab-bimiz vâsıl eyleye!*»

Bu sûretle sevab, ilkin Hz. Muhammed'e tevcih edilmiş oluyor. Bundan sonra sırayla: 1) Peygamberin âilesi, 2) Dört halife, 3) Mekkeliler ve Medineliler, 4) Eshâbı görenler, 5) Dört imam zikrediliyor ve hepsinin ruhlarına sevab hediye ediliyor. Bunların ardından evliyâ ve müridleri geliyor, sevab bunlara da hediye ediliyor.

Bundan sonraki kısımda sevabdan bahsedilmiyor, yalnız duâ ediliyor, bazı temennilerde bulunuluyor; «Bilhassa bu mevlid cemiyetinin toplanmasına sebep olan zâtın (yani: Vakıfçının) *sa'yini meşkûr, günahlarını mağfûr, amelini makbûl eyleye!*» Ve gene mevlid okutanın, ölmüş olan akrabaları zikredilmekte ve bu arada adına mevlid okutulan zat, adıyla anılmakta, (sevab) rûhuna ithaf edilmektedir.

Son olarak da: «*Milletimize kuvvet ve selâmet, ümmet-i Muhammed'e sıhhat ve âfiyet ihsan eyleye. Kalplerimizi şâd ü handân eyleye! Hastalara şifâ, dertlilere devâ ihsan eyleye!*» denilmektedir. Radyo ile verilen mevlidlerde bazan sevab, Atatürk'ün rûhuna da tevcih edilir.

Ana hatları umûmiyetle böyle olan mevlid duâlarının teferruatı şahıstan şahısa değişir. Bazan, o günlerde vukua gelmiş olan herhangi bir felâkette ölenlerin ruhuna da (sevab) tevcih edilir. Herhangi bir vesileyle okunan Kur'an'dan sonra da bu şekilde duâ edilir ve:

«Bu Kur'an-ı Kerim'in kıraatinden hâsıl olan sevâbı, Hz. Muhammed'in rûhuna hediye eyledik, vâsıl eyle yâ Rabbî!». Ölü gömme merâsimi sırasında okunmuş ise, biraz önce gömülenin de adı zikredilir ve sevab, rûhuna tevcih edilir.

Gerek Burkancıların, gerekse Müslümanların bu 'sevab tevcihini' birbiriyle karşılaştıracak olursak açık, seçik ve şübheye yer bırakmayan benzerlikler görürüz. Sevab tevcihi formülünde Uygurlar, ilkin Burkanları, tanrıları ve iyi ruhları zikrediyorlardı. İslâmlıkta bunların yerini tabii olarak Hz. Muhammed ve velîler almıştır. Uygurcadaki

³⁴ Bu duâ, halk için tertiblenmiş bütün mevlid kitaplarının sonunda vardır.

vakıfçı veya vakıçılara karşılık burada mevlid sâhibi saygıyla anılır. Burkanlılar beş varlık şeklindeki bütün canlılara sevâbı tevcih ediyorlar; Buna karşılık Müslümanlar 'Ümmet-i Muhammed'i ve dertlileri' düşünüyorlar, (bu sevab sâyesinde) onlar için Tanrı'dan selâmet diliyorlar. Sonunda, her iki din mensubları da aynı şeyi istiyorlar; biri, «hepimiz *Nirvâja*'ya ulaşalım», öteki ise: «Ulu Tanrı bizi cennetine kabul etsin!» diyor³⁵.

İmdi, bu benzerlikler bir tesâdüfün eseri midir? Yoksa burada bir tarihî 'etkileme' 've etkilenme' mi bahis konusudur? Türk- İslâm muhitinde teşekkül eden halk inanışlarında, Hz. Muhammed ve velîler ile ilgili bazı menkıbelerde Şaman ve Burkan dininin izlerini bulmak mümkündür³⁶. Öte yandan, İslâmîhtaki bu duâ ve sevab tevcihi âdeti, Cahiliye devrinde veya İslâm dininin doğuşu sırasında da var mı idi? Yok idi ise, bu âdetin İslâm muhitine İranlılar veya Türkler tarafından sokulduğu fikri kabul edilebilir. Bununla berâber, birbirleriyle kültür alış-verişi bakımından hiç bir ilgisi olmayan kültür çevrelerinde karşılıklı etkiler olmaksızın aynı âdetlerin, geleneklerin teşekkül edebileceğini de göz önünde bulundurmamız gerekir.

³⁵ Buradan şu yanlış sonuç çıkarılmamalıdır: '*nirvâja* = cennet'. Asıl Burkanlılıkta cennet diye bir tasavvur bulunmadığı halde sonradan, Mahâyâna Burkanlılığında, tek tanrılı dinlerin etkisiyle 'cennet' kavramı doğmuştur. Fakat gene de bu, tek tanrılı dinlerdekinden farklı düşünülmüştür: Cennet de diğer varlık şekilleri gibi Nirvâjaya giden yolda bir merhale değildir. N. cennet değildir; çünkü tek tanrılı dinler, cennette ruhun ebedî bir hayat sürdüğünü kabul ederler, halbuki N. 'ya ulaşan bir varlık için burada ne 'var olma' vardır, ne de 'yok olma', ne 'maddé', ne 'ruh' vb.

³⁶ Meselâ 'geyik' ve 'avcı' motifleri için bk. S. Çağatay, *Karaçay halk edebiyatında Avcı Binerges*, KÖPRÜLÜ-Armağanı 1953, s. 93-112 ve *Türk halk edebiyatında geyiğe dair bazı motifler*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1956, s. 153-177. Bu iki yazıda Burkanlılığın İslâm geleneklerindeki izleri, dikkate değer örneklerle gösterilmiştir.